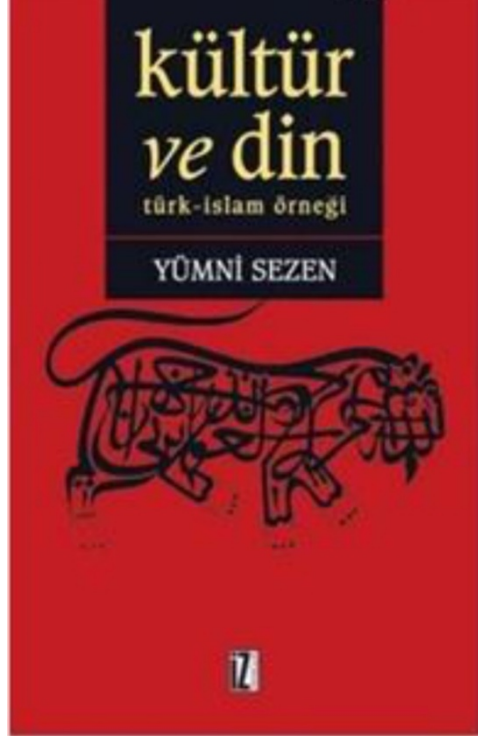

KÜLTÜR VE DİN: TÜRK-İSLAM ÖRNEĞİ*Nebile ÖZMEN¹

Din antropolojisinin temel konusunu teşkil eden kültür ve din ilişkisi, felsefeden, psikolojiye ve sosyolojiye kadar birçok beşeri bilimin inceleme alanına girmektedir. Her ne kadar bu bilim dallarından her birinin yöntemi farklılaşsa da, din ve kültür ilişkisinin temellendirilmesi veya belirli toplumların gündelik hayatlarındaki şekliyle kültür ve din ilişkisinin çeşitli boyutlarıyla incelenmesi söz konusu bilim dalları için büyük önem arz eden veriler sunmaktadır.

Batı'da çok geç dönemlerde, 19.yüzyılda Max Müller, Edward B.Taylor ve James Frazer gibi bilim adamlarının çalışmalarıyla birlikte dinin, kültürle ilişkisi içerisinde antropolojiye konu olmaya başladığı ifade edilebilir. Ülkemizde ise, din antropolojisi gelişmekte olan bir alan olup, bu alanda henüz yeterli çalışmanın yapıldığı söylenemez. Üniversitelerimizde ayrı bir anabilim dalı veya kürsü olarak yer alamayan din antropolojisi, şimdilerde din sosyologlarının ve etnologların çalışma sahalarına dâhil edilmiş görünmektedir.

* Sezen, Yümnü (2011). Kültür ve Din: Türk-İslam Örneği, İstanbul: İz Yayıncılık, 205 sayfa, ISBN: 978-975-355-859-4

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Din Sosyolojisi, e-mail: nebileozmen@trakya.edu.tr

Din sosyolojisi alanında Türkiye’de öncü bilim adamlarından olan Prof. Dr. Yümni Sezen’in, din ve kültür ilişkisini Türk-İslam örneği çerçevesinde inceleyen bu eseri, 205 sayfadan oluşmaktadır. Kitapta Türklerin İslam’dan önceki ve sonraki toplumsal hayatlarında din kültür-ilişkisinin seyri ve yekdiğerinin üzerindeki tesirlerinin ortaya konması suretiyle, din ve kültür ilişkisinin Türk toplumu örneğinde incelenmesi, toplumsal tarihten hareketle meselenin somut bir örneğinin gözler önüne serilmesini sağlamıştır. Eserin önsözü ve dört ana bölümü bulunmaktadır.

Önsözde yazar, din ve kültür ilişkisini Türk-İslam örneği üzerinden incelemesinin nedenlerini izah etmiştir. Bu nedenlerden biri tarihte toplum ve din ilişkileri ve dinin sosyal ve siyasi hayat üzerindeki belirleyiciliğinin Türk toplumlarında ziyadesiyle öne çıkması olmuştur. Yine önsözde mevcut kültür analizlerinde, genellikle kültürün insan üretimi bir olgu olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesinden dolayı, vahiyle kültür arasındaki ilişkinin yeterince değerlendirilemediği öne sürülerek, eserin aynı konudaki benzerlerinden farkı ortaya konulmaktadır.

Oldukça kısa olan ilk bölümde, sosyolojinin kavramlarından olan rol ve statü kavramları aracılığıyla, insanın tabiattaki ve Tanrı karşısındaki yeri hakkında bir giriş yapılmış; tabiattaki varlıkların birbirlerine nispetle çeşitli rol ve statülere sahip oldukları ifade edilmiştir. Buradan hareketle tabiatta tesadüfe yer olmadığına varılmış, bu *‘tesadüfsüzlüğün’* ise hürriyetin temelini oluşturduğu; zira gayesiz hürriyetin bulunamayacağı vurgulanmıştır. Dinin muhatabının başka bir varlık değil de, hürriyete sahip olan insanoğlu oluşunun ancak böylece izah edilebileceği belirtilmiştir. İnsanoğlunun hürriyete sahip oluşu onun kültür üretebilmesiyle de ilişkilendirilmiştir.

İkinci bölümde, antropoloji, dinler tarihi ve sosyolojinin dine bakışına yer verilmiş ve insan ve din ilişkisi felsefi ve tarihi bir bakış açısıyla temellendirilmiştir. Dinin yapısı incelenmiş, dinin, iman, ibadet ve toplumsal yönleri izah edilmiştir. Bu bölümde ayrıca, eski Yunan’daki, Eski Mısır ve Hint düşüncesindeki, Musevilik ve Hristiyanlıktaki ve İslam’daki tanrı ve din anlayışı ve tanrı-insan ilişkisi karşılaştırmalı bir şekilde ele alınmıştır. Bölümün sonunda, bu tarihsel sürecin günümüze ulaşan noktasında sekülerleşmenin artışıyla birlikte *‘şibh dinlerin’* (futbol dini, müzik ilahı ve benzeri) ortaya çıktığına dikkat çekilmektedir.

Üçüncü bölüm, kültürün tanımlarıyla başlamaktadır. Aydınlanma felsefesinin ve antropolojinin tanımlarına yer

verilmektedir. Tabiat-kültür karşıtlığına dikkat çekilmekte ve İslam'da Allah-tabiat ve tabiat-insan ilişkisi 'sünnetullah' kavramı çerçevesinde incelenmektedir. Ardından bir 'ilk kültür' veya 'orijinal kültürün' varlığından söz edilip edilemeyeceği tartışılmaktadır. Tabiat üzere kalmanın hayvana ve tabiatı aşarak kültür üretmenin da insana özgü bir kabiliyet olduğu ifade edilmiş ve bu nedenle kültüre 'ikinci tabiat' da denildiği hatırlatılmıştır. Bu bölümün ikinci kısmında kültürün değişebilirliği, yerel ve evrensel kültürün sınırları ve müşterek yönlerinin oluşum süreci tasvir edilmiştir. Yine maddi kültür, manevi kültür, milli kültür, yan kültür, alt kültür gibi kültür etrafındaki diğer kavramlar da örneklerle izah edilmiştir. Bölümün üçüncü kısmında ise, insanı, kültürü ve toplumu evrimci teoriyi esas alarak yorumlayan sosyo-biyoloji eleştirilmekte ve materyalist sınırlara mahkûm olan bu görüşün, kültürel refleksleri izah edebilse de, irfan gibi kültürün üst basamaklarını, geçmiş şuurunu, kimliği, şahsiyeti, tezatları, yabancılaşmayı ve benzerini açıklamada oldukça yetersiz olduğu örneklerle anlatılmaktadır.

Bu bölümün son kısmında ise, din kültür ilişkisini açığa kavuşturmak amacıyla, milli dinler-evrensel dinler, milli dinler-semavi dinler, açık dinler-kapalı dinler, cemaat dinleri-cemiyet dinleri, basit dinler-mütekâmil dinler şeklindeki din tasniflerine yer verilmektedir. Yazar bu tasnifler arasından kapalı din-açık din tasnifini tercih etmekte, din ve kültür ilişkisini kapalı din ve açık dinlerin kültürle ilişkisindeki farklılaşma üzerinden açıklamaktadır. Buna göre kapalı dinler yani milli olan dinler, kültür ile özdeşleşmekte ve kültüre dönüşmektedirler. Açık dinler yani evrensel dinler ise, belli bir kültüre hasredilmeyen, tüm kültürlerle hitap edebilme kabiliyetine sahip dinlerdir. Açık din vahiy dini olup, peygamber aracılığıyla insanlara ulaştırılmıştır. Bu din önce içerisinden geldiği kültürü şekillendirmekte, orada yerleşmekte, daha sonra evrensel boyuta taşınmaktadır. Buna en iyi örnek İslam dinidir. Vahiy dini evrensel din iddiasıyla geldiğine göre, tüm kültürlerle yayılabilme ve tüm kültürlerce yaşanabilme niteliğine sahip olmalıdır. Ancak buna mukabil yayıldığı kültürü bazı yönleriyle de dönüştürebilmelidir. Bu bağlamda evrensel din olan İslam çeşitli kültürler arasında yayılmış ve o kültürlerin bir bölümünü değiştirebilmiştir. Buna en bariz örnek Türklerin Müslüman oluşudur. Dinin kültürü şekillendirmenin yanı sıra, medeniyetlerin teşekkülünde de mühim rol aldığı belirtilmektedir. Medeniyetlerin tasniflerinde de dinin etkili olduğu örneklendirilmiştir. Buna göre, 'İslam Medeniyeti', 'Hristiyan Medeniyeti', 'Türk İslam Medeniyeti',

'Budist Hint Medeniyeti' terkiplerinde medeniyetlerin tanımlayıcı bir unsuru olarak din açıkça görülmektedir.

Kitabın en geniş bölümü (sayfa 79-203 arası) son bölümdür. Bu bölümde ele alınan konu ise, kültür-din ilişkisinin Türk-İslam örneğidir. Burada Türklerin Müslüman oluşunun ilk yüzyılından itibaren, Türkler arasında iki ana kolun teşekkül ettiği ve bu akımların, Türk kültürü ile uyumu konusunda birçok problemin ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Bu iki kol, Sünnilik ve Şiîliktir. Bu iki kol, iki ana başlık altında incelenmektedir: Biri Türk Sünniliği, diğeri ise Alevilik-Bektaşılıktır. Türk Sünniliği kısmında Türklerin İslam'ı seçme sürecine tarihsel boyutlarıyla değinilmiştir.

Tarihteki Ali-Muaviye çekişmesi, Türklerde de sünnî-alevi gruplaşmasına varan noktanın başlangıcı olarak ifade edilmiştir. Alevi-Bektaşî görüşün, Türkiye'de Sünniliğin İslam'ın *'arap yorumu'* olduğu şeklindeki iddiası tartışılmış, şayet Sünnilik Arap yorumu ise Aleviliğin de, Hz. Ali taraftarlığına dayanmak suretiyle yine Arap kaynaklı olduğu hatırlatılmıştır. Burada dikkat çekilen önemli hususun ise, Türkiye'de sünnî olsun Alevi-Bektaşî olsun tüm kesimlerin malum tarihi olayda Hz. Ali taraftarı olduğunun belirtilmesidir. Bu iddia, sünnîlerin de çocuklarına Muaviye, Yezid gibi isimleri asla vermediği, fakat Hz. Ali ve evladının isimlerini, Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynep isimlerini sıkça kullandıkları örneğiyle desteklenmektedir. Kitapta bu konudaki tarihi ve sosyal süreç konunun sınırları dâhilinde incelenmiş ve Alevi-Bektaşî kolunun da, Türk kültürünün İslâm'la olan bütünleşmesinin bir tezahürü, bir diğer yorumu olduğu sonucuna varılmaktadır. Ancak Alevî geleneğinin bazı yönleriyle İslam'ın evrenselliği ile uyumlu olmasının yanında, bazı yönleriyle de kapalı kaldığı, kavmî özelliklerin öne çıktığı ve kültür dinlerinin özelliklerini taşıdığı zikredilmektedir. Öte yandan Alevî geleneğinin, günün sosyo-kültürel veya siyasi hareketlerinden etkilendiği ve küreselleşme sürecinde geleneksel inançlarında değişim ve dönüşüme maruz kaldığı da örneklendirilmektedir.

'Ahmet Yesevî Çizgisinin Tarihi Zemini-Oluşumu-Değişimi-Dönüşümü' başlığı altında İslam ve Türk kültürünün bütünleşmesini inceleyen kısım, dördüncü bölümün en önemli konularından birini ele almaktadır. Ahmet Yesevî öğretisinin yalnızca Alevi-Bektaşîliği değil, aynı zamanda tümüyle Türk-İslam anlayışını etkilediği belirtilmektedir. İslam'ın ve Ahmet Yesevî çizgisinin Türklerde nasıl bir dönüşüme yol açtığını izlemenin aynı zamanda din kültür ilişkisi

bakımından mühim bir örneği gözler önüne serdiği ifade edilmektedir.

Sonuç itibariyle bu çalışma aynı konuyu ele alan eserler arasında, üslûbu ve anlaşılır dili, kavram ve olguları tanımlaması, sınıflandırması ve örneklendirmesi yönüyle öne çıkmaktadır. Böylece kitap, din-kültür ilişkisini tarihî verilerden yararlanarak Türk-İslam örneğiyle izah etmiş olmasıyla sosyal bilimler alanında araştırma yapacak bilim adamlarına Türk toplumunun ve kültürünün din ile ilişkisi konusunda bir bakışı açısı sunabilme niteliğindedir.

Din ve kültür ilişkisini felsefeden dinler tarihine, antropolojiden sosyolojiye birçok beşeri bilimin perspektifiyle ele alması ve ardından Türk toplumunun geçmişi ve bugünüyle örneklendirmesi kitabı değerli kılan özelliklerden biridir. Tarihsel süreç içerisinde Türklerin Müslüman oluşuyla birlikte, İslam dininin indirildiği coğrafyadan uzaklara yayılma ve böylece evrensellik boyutunun hayata geçme imkânı bulduğu göz önünde bulundurulduğunda, Türk-İslam örneğinin, İslam dini ile kültür ilişkisinin en mühim örneğini oluşturduğu anlaşılacaktır. Bu yönüyle eser Türk toplumunda kültür ve din ilişkisinin farklı boyutlarını araştırarak olan saha çalışmalarına güçlü bir teorik zemin sağlayabilecek bir kaynak kitap olmaya namzettir. Ayrıca konunun özüne temas etmesi ve ayrıntılardan ziyade kültür ve din ilişkisini temellendirerek işlemesi bu kitabı, din antropolojisi ve din sosyolojisi dersleri için kaynak olarak yararlanılabilecek bir eser kılmaktadır.

